

דף נד

'אף על פי שרבי מפוזר, חוזר וסודרן על הכוס כדי להוציא בניו ובני ביתו'. נראה שברכת הבשמים והאור, אין בהם דין 'ערכות' שנאמר במצוות ובברכותיהן שאף על פי שיצא – מוציא אחרים, אלא דינן כברכות הנהנין. הלכך אי אפשר לברך בשביל אחר אלא אם מברך גם בשביל עצמו. ולפי זה צריך לפרש שרבי שהיה מברך שוב להוציא בניו – היינו קטנים וכדי להנכס במצוות, כדין ברכת הנהנין שמברכים בשביל הקטן ללמדו (כמו שאמרו בראש השנה כט:), אבל אין הגדולים יוצאים בברכה זו. וצריך עיון (עפ"י חזון איש סוס"י לה. וכן פירש בספר אמת ליעקב).

ואם תאמר, מהלשון 'בניו ובני ביתו' מבואר שבניו ובניו אינם בניו, והרי אינו חייב בחינוכם של אחרים (ע' אר"ח שמו; משנ"ב שסג ס"ק מד), וכיצד מברך בשבילם [וכן יש לדקדק על הלשון בגמרא בר"ה שם]. יש לומר כיון שמכל מקום מצוה יש בחינוך קטנים של אחרים, לכך יכול לברך להם. וכן מפורש בפוסקים (קסו, יט). וכיוצא בזה מצינו (בפרי מגדים – מובא במשנ"ב תקצו סק"ה) שמלמדים לתינוקות לתקוע ביום טוב אעפ"י שאינם בניו. אבל גדולים, גם אם אינם יודעים לברך – לא יברך בשבילם, אפילו הם בני ביתו. ע' משנ"ב קסו ס"ק צג; יגדיל תורה סא – מאחרונים. ואלם באגרות משה (אר"ח ח"ב נו) כתב שגדול שאינו יודע לברך – היינו קטן. ולכאורה הדעת נותנת כן, שהרי הוא מחוייב וערב לחברו ללמדו ברכות, ולא גרע ממצות חינוך של בניו או של אחרים, או מדין ערבות למצוות חברו. ושמה אף המשנ"ב לא מדבר באופן שנצרך ללמד גדולים כיצד מברכים, שזה מותר, אלא מברך רק כדי להוציאם בברכתו אבל אינם לומדים לברך בכך או שיכולים לברך מתוך הסידור וכד'. והריטב"א פירש שאשתו בכלל 'בני ביתו' [ומזה הוכיח שנשים חייבות בהבדלה]. ומבואר בדבריו שברכת הנר דינה כברכת המצוה שאעפ"י שיצא מוציא אחרים (ורק לענין ברכת הבשמים צדד שדינה כברכת הנהנין, ע"ש).

(ע"ב) זיום הנחמה'. מהרש"א פירש [דלא כרש"י ותוס' רבנו פרץ], יום הנחמה של הכלל, שיתנחמו ישראל על גלותם. ונראה מכאן שאין זה בכלל 'זמלכות בית דוד מתי תחזור'. ואפשר שיום הנחמה הוא קודם לכן, בבוא משיח בן יוסף. עד כאן דבריו.

'מאי ספיקו מותר, לאו בין השמשות?! לא, כדאמר רב שישא בריה דרב אידי לקביעא דירחא, הכא נמי לקביעא דירחא'. וחלוק ספק בקביעות החודש לספק של בין השמשות – כי לא הטריחו חכמים לצום שני ימים משום הספק. ועוד הלא יום אחד הוא ודאי יצום, משא"כ אם נקל בין השמשות, אפשר שלא צם בשלמות אפילו יום אחד. ונראה שיש להתענות בספק-תשיעי-ספק-עשירי, כי גם העשירי ראוי היה להתענות בו שהרי רובו של היכל נשרף אז, כמו שאמר רבי יוחנן (בתענית כט). אילמלי הייתי באותו הדור לא קבעתי אלא בעשירי (עפ"י חתם סופר).

וע"ע מנחת חינוך שא, ט. ויש שכתבו להוכיח מכאן ספק בדברי קבלה – לקולא. ויש דוחים [ומחלוקת ראשונים בדבר]. ע' טורי אבן מגילה ה: נודע ביהודה תנינא יו"ד קמו ואה"ע ת; אבני נזר אה"ע ת; שו"ת אור שמח ח"ב א ד"ה ואין להעיר; העמק שאלה לה, ב.

עוד בענין בין השמשות בתשעה באב – ע' מג"ח שיג, יט ובברכת אברהם.

'תשעה באב אינו כתענית ציבור... למלאכה... לתפילת נעילה... לעשרים וארבעה'. יש מי שכתב

בהסבר החילוק בין תשעה באב לתעניות ציבור שבית דין גוזרים, כי ענינה של תענית ציבור שהוא יום זעקה תחינה ותשובה, ואולם תשעה באב טעון אופי אחר לגמרי; של אבלות ולא של זעקה, עד כדי כך שנהגו ישראל שלא לומר בו 'תתקבל' בקדיש ולא שום פיוט סליחה (ולא 'אבינו מלכנו'), משום הכתוב ש**תם תפלתי** – לכן אין נעילה נהגת בו ולא כ"ד ברכות [וחלוקים אלו מתפילת 'עננו' שאינה תלויה בתשובה ובכפרה אלא בצרה, וזו הלא ישנה בתשעה באב].

וכן איסור מלאכה בתעניות שייך לבדיקת עבירות הנהוגה בתעניות כמבואר בכתוב קדשו צום קראו **עצרה אספו זקנים** (וע' בתענית יב: רמב"ם תענית א, יז), ולכן אינו נוהג בתשעה באב שאין מתאספים בו כבשאר תעניות (עפ"י 'שעורים לזכר אבא מרי ז"ל' ח"א עמ' פט-צ).

'אין בין תשעה באב ליום הכיפורים אלא שזה ספיקו אסור וזה ספיקו מותר'. לא אמרו שבוה מהנכים הקטנים להתענות לשעות ובוה לא – משמע שגם בתשעה באב צריך לחנך לשעות (עפ"י הקרי לב י"ד ח"ג קנב).

לפי דעת הפוסקים (או"ח תרטו) שבן י"א מתענה ומשלים ביום הכפורים, א"כ יש לדקדק כנ"ל שגם בתשעה באב משלים. אבל אין כן דעת הפוסקים (ע' א"ר תקמט, ז; כף החיים תקנד סקכ"ג; חיי אדם סו, י). ולדבריהם צ"ל שאין מדובר בברייתא לענין חינוך ולכן לא שנה התנא חילוק זה. ואם כן אין ראייה לענין חינוך לשעות. וכן צריך לומר לדעת הסוברים שאין חיוב מן הדין לחנך הקטנים לשעות בתשעה באב (ע' נזירות שמשון תקנ).

והגרש"ז אייערבך זצ"ל הורה (ע' הליכות שלמה יוהכ"פ ו, יד) שבזמננו אין הקטנים משלימים תעניתם ביוהכ"פ עד הגיעם למצוות. ולפי"ז יתכן שמעיקר הדין שהיו משלימים, אף בתשעה באב היו עושים כן, ולכך לא תני לה באין בין, ורק עתה שנחלשו הדורות אין משלימים בשניהם.

'ככתבם וכלשונם'

'עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות ואלו הן...' –

מה ענין דברים אלה שבראם הקב"ה בבין השמשות של ערב שבת, בגבול שבין העשייה והשביתה? –

אלא שדברים אלה רומזים לכוחות טמירים שהכניס הקב"ה בבריאה לשכלולה ולתיקונה. לא פעלים מוחשיים הם ולא נמצאים רוחניים גרידא, אלא דברים שהם על הגבול בין המוחש והבלתי מוחש, בין החומר והרוח (יתפרשו להלן), לכך גם שעת בריאתם בין העשייה והשביתה מן העשייה, בין השמשות של ערב שבת.

וכל הדברים האלה, עתידים הם כל אחד במקומו ובשעתו להרות גם פעלים מוחשיים ומעשים רבים נראים לעין.

העונש והשכר

לא בגיהנם וגן עדן בלבד הצפין הקב"ה את ענשם של רשעים ושכרם של צדיקים, אלא רצה הבורא שגם העולם הזה יהא צופן בתוכו עונש ושכר המשתלמים לאלתר, ובכל הקב"ה עושה

את שליחותו לתת שכר טוב לעושי הטוב ולהעניש את עושי הרעה. כל שעה שיעלה הרצון לפני הקב"ה לשלם גמול, לא יהא צריך לברוא בריאה חדשה אלא יצוה לשליחיו שעומדים הכן לכך מששת ימי בראשית.

ומי הם שליחיו של הקב"ה? – הכל, עד האחרון שבהם; –

הארץ עשויה להאכיל את כל באי העולם והיא שופעת תמיד מזון וחיים לכל הדורים עליה. כל ימי בראשית – תדשא הארץ, תוצא הארץ; כל מזון – מן הארץ, כל נפש חיה – מן הארץ; לארץ זו שהיא מחיה ומאכילה את הכל, היש לה גם פה לאכול ולבלוע ולהמית? אכן גם פה יש לארץ, שבשעה שעולה הרצון לפני בוראה, מיד היא מקנאה בחוטאים המכעיסים והיא בולעתם חיים, כאותו מעשה של קרח ועדתו – 'פי הארץ'. הארץ שממנה מאכל לכל פה, היא עצמה פותחת פה לאכול ולבלוע את תולדותיה, אם הבורא חפץ בכך.

וכן לעומתה צחיח הסלע שאין בו לחלוחית מים כלל, ואם גם תתן עליו כל מימות שבעולם, ישאר יבש כשהיה; ברם, לכשיעלה רצון הבורא לגמול טוב לצדיקיו – אפילו צחיח הסלע מוריד כנהרות מים ומשקה בימיו עם שלם, ארבעים שנה. גם כח זה שמור בקרבה מששת ימי בראשית – 'פי הבאר'.

תוכחה וארך אפים

גם כח זה טבע הקב"ה בבריאה מאותה שעת בין השמשות, שכל היקום נעשה שומר על דבר ה' שלא יופר.

סוטה האדם מדרך ה' – הכל נעשים מוכיחיו. אפילו המטופש שבבעלי החיים, החמור, אף הוא יכול לפתוח פיו בתוכחה; והמחוכם שבכל בני האדם, בלעם הרשע, אף הוא אינו יכול לעמוד בתוכחתו של זה – 'פי האתון'.

ולמען לא יפול לב האדם החוטא עליו ולא יתיאש מן התשובה לעולם, עשה הקב"ה גם זה לעומת זה, שבכל הבריאה יוכל אדם למצוא מקור של עידוד ותקוה שיראה ויאמין שהקב"ה מאריך אפו לשבים ומצפה לתשובתם. את קשתי נתתי בענן והיתה לאות ברית ביני ובין הארץ – אפילו זה הענן שאומר להציף את העולם כולו במי מבול, אף הוא מראה את הקשת לאות ברית של אמונים שהבורא מאמין לברואיו ומאריך להם אפו – ולא יכרת עוד כל בשר.

המבטח והמחיתה

הכפור המדברי הדק שאין בו ממש של כלום – הרי הוא נעשה מבטח עוז של מחיה וכלכלה, שובע ודשן, לעם שלם הבוטח באלקיו והולך אחריו במדבר בארץ לא זרועה במשך ארבעים שנה, כי ה' אלקיו עמו.

ואם אמור יאמר האדם מי ה' אשר אשמע בקלו – אפילו אדיר הוא במלכים כפרעה וממלכתו אדירה וחסונה מאד כמצרים – כל גבורתו וחסנו לא יעמדו לו. מטה עץ יבש שכבר עברו עליו דורות רבים מזוקן, מטה האלקים שביד משה – הרי הוא נעשה למחיתה ולשבר גאון לעם חזק ואדיר הבוטח בזרועו הפונה אל רהבים ולא שם ה' מבטחו.

קול ה' בכח

עולם ומלואו לתכלית אחת נברא; שיהא האדם שהוא כתר הבריאה, עוסק בתורתו והוגה בה תמיד ונותן בה כל כחו עד שקונה קנין תורה. שמא יאמר אדם, קשה עלי לקנות תורה שניתנה מפי הגבורה בקולות חוצבים להבות אש, ואני חלש ורפה אונים – לכך נתן הבורא לאדם גם את הכתב והמכתב (הצפורן) והלוחות שעליהם הכתב חרות, והרי קול ה' שמור אתך תמיד וכל העם רואים את הקולות בכל עת ובכל שעה. אין כל שעה כשרה ולא כל אדם זוכה לשמוע את קול ה' המדבר אליו מתוך האש, אבל כל שעה כשרה וכל אדם יכול להיות זוכה להיות עוסק בתורת ה' תמימה שניתנה גם על גבי הכתב. כך אמרו חכמים: קול ה' בכח שאמר דוד – 'בכוחו' לא נאמר אלא בכח – בכוחו של כל אחד ואחד, הזקנים לפי כחם והנערים לפי כחם וכו'. אף על פי שהתורה מן השמים היא ומפי הגבורה ניתנה, אין לך אדם שאינו יכול בכחו שלו לקנות התורה עד שתהא קנינו לעולם. והראה לבאי העולם את השמיר. תולעת קטנה היא, ופיה רכרך וזעיר, וכח יש בה לבקע את אבן הספיר והיהלום, שכל פטיש המכה עליו מתפוצץ והוא אינו נבקע, והשמיר – מבקעת וחורתת גם באבן קשה זו, וכן היו חורתים בה שמות השבטים על שתים עשה האבנים שבחשן אהרן. ללמודך, שאין הקשה קשה, ולא הרך רך, אלא הכל תלוי ברצון האדם, והקב"ה טבע בברואיו מששת ימי בראשית שהכל יהו מסייעים לאדם הבא ללמוד תורה ולקנותה.

הזהירות מפני הסכנה

לא יצליח אדם ללמוד כראוי את דרכי הזהירות אם לא ידע שהסכנה וההיזק אורבים לו בכל עת ובכל מקום. לפיכך, מילא הקב"ה חלל עולם בהמון מזויקים שאין שמירה מהם אלא על ידי הזהירות, וכל הזהיר אינו ניזוק מן המזויקים אפילו רבים הם ומקיפים אותו מכל צד, יפל מצדך אלף ורבבה מימינך אליך לא יגש. אמרו חכמים: השדים בראם הקב"ה נשמות ולא ברא להם גופים. וכשברא נשמתם בין השמשות היה, ובא לבראות גופם – קדש השבת ולא בראם; – ללמודך דרך ארץ מן התורה, שאם יהיה ביד אדם חפץ טוב או מרגלית טובה ערב שבת עם חשכה, אומרים לו: השלך מידך; שמי שאמר – והיה העולם היה עוסק בברייתו של עולם, וברא נשמתם של שדים, וקידש השבת ולא ברא גופם. אעפ"כ לא לבטלה היתה בריאתם כך בלא גופים, אלא ללמד בהם דרכי הזהירות שיהא אדם יודע כי המזויקים רבים ושונים הם ואפילו אינו רואה אותם, כל שכן שיוזהר מכל דבר המזיק שהוא גלוי ונראה.

התעלומה וההתגלות

מקום קבורתו של משה רבינו נכתב בתורה וניתן בו כל סימניו: בגי, בארץ מואב, מול בית פעור, קפה

ואף על פי כן הוא נעלם ונסתר לעולם. למה? לפי שרצה הקב"ה להעלימו, והיכן העלימו? בגלוי העלימו.

מכאן ילמד אדם קל וחומר לרזי עולם שהבורא רצה בהעלמתם שכל חכמתו לא תועיל לו לגלותם.

או כלך לדרך זו: **אילו של אברהם אבינו** שהעלהו לעולה תחת יצחק בנו, שמור היה לו באותו מקום כל הזמן, ולא ראהו עד שעת הצורך. ומכאן ילמד אדם כי לא הגלוי גלוי ולא הנעלם נעלם, אלא הכל תלוי ברצון ה' לבדו; רצונו, הוא מגלה את הנעלם; רצונו הוא מעלים את הגלוי. כולם כחות הם שנטע הקב"ה בבריאה מששת ימי בראשית.

התחבולה וההמצאה

צבת זו שאתה רואה, הלא גם היא בצבת עשויה, וכן כל כלי האומנות שביד האדם בעולם בניו ומשוכלל, כולם צריכים לכלי אומנות אחרים כדי לעשותם. וכי היכן נטל אדם הראשון כלים מכלים שונים כדי לבנות בו העולם ולשכלל כל מלאכותיו? –

אלא גם כח זה נטע הבורא אצל בראיו, כח ההמצאה והתחבולה, שיכול אדם לחולל בהם נפלאות.

אף אתה בן אדם, צא בכחך זה ומלא כל מה שמצאת עדיין חסר בעולם, השלם כל אשר ברא אלקים לעשות ולהמשיך' (מתוך ספר הפרשיות בראשית).

ע"ע פירוש הרמב"ם אבות ה,ה; מהר"ם חלאוה; קומץ המנחה סד; מכתב מאליהו ח"ד עמ' 241.

'שבעה דברים מכוסים מבני אדם, אלו הן: יום המיתה, ויום הנחמה' – מתי שיתנחם כל נפש מישראל בהשלימו את חסרונו הנולד בשורשו.

ועומק הדין – שהאדם צריך לירא תמיד בכל עניניו אולי אינו ממליך עליהם את השי"ת בשלימות, כמו שכתוב ולגדלתו אין חקר – היינו להסתעפות רצונות השי"ת שכוללים כל עניני האדם, אין חקר, שהאדם צריך להתברר תמיד בכל עניניו. וזה נקרא 'עומק הדין'.

'ומלכות בית דוד מתי תחזור' – מתי יקבע בישראל מדת טובת עין.

'ומלכות פרס (!) מתי תפול' – היינו שיתבטל מלב ישראל מדת צרות עין, כי אופיה של מלכות פרס הוא צרות עין... ולכן נאמר תחילה מלכות בית דוד מתי תחזור ואחר כך מלכות פרס מתי תפול, כי מדת הצרות-עין צריכה להתבטל על ידי שיכנסו דברי תורה בלב, ועל ידי זה נקבע בלב מדת טובת עין ונתבטל מהלב הצרות-עין' (מי השלוח ח"ב לקוטי הש"ס).

עוד על עומק הדין – ע' חכמה ומוסר ח"א קט; אור הצפון ח"א עמ' קיג.

– 'כל הפעולות והעובדות ניכרים רק בסוף... וכל זמן שלא נגמר העסק הוא מכוסה ונעלם מעין הכל, ואפילו מעין האדם, שאף על פי שנדמה צדיק וכל העולם אומרים לו צדיק אתה, יהא בעיניו כרשע (כמו שאמרו בנדה ל:), וכן גם להיפך, כי כל דבר נידון על שם סופו ואם בסוף יאמר הש"י שלא הצליח ח"ו, אז כל מקודם נקרא שקר וכזב...'

ועל זה אמרו **שבעה דברים מכוסים מפני אדם וכו'** – וידוע מספר שבע הם כלל בנין העולם

ב. בדיעבד שאמר 'בשר זה לפסח' – לא נאסר הבשר באכילה (משנה ברורה תסט מאחרונים. דלא כב"ח, מגן אברהם ופרי חדש שמחמירים. ואף לשיטתם, אין ראייה לאסור בדיעבד בעוף אלא בבהמה (וכ"ה בב"ח ופר"ח), ושמא רק בגדי – ע' פמ"ג).

דפים נג – נד

ק. אלו דברים מגו חכמים במשנה שהם חלוקים במנהגי המקומות?

עשיית מלאכה בערב פסח עד הצות, כנ"ל.
מכירת בהמה דקה לנכרים.
אכילת צלי בלילי פסחים.
הדלקת הנר בלילי יום הכפורים.
עשיית מלאכה בתשעה באב.

קא. א. הדלקת הנר ביום הכפורים – מצוה, רשות או איסור? ומה הדין ביוהכ"פ שחל להיות בשבת?

ב. האם מברכים על האור במוצאי יום הכפורים?

א. הדלקת הנר ביום הכפורים תלויה במנהג המקומות; יש שנהגו להדליק ויש שנהגו שלא להדליק. ושניהם לדבר אחד נתכוונו, להפריש עצמם ממשכבי אשה.

א. במקום שנהגו להדליק, יש מי שאומר שמברכים על הדלקה זו כשם שמברכים בכל שבת (שלחן

ערוך תרי"ב, עפ"י הרא"ש. ודעת המרדכי שאין לברך). וכן מנהג האשכנזים (רמ"א שם).

ב. במקום שנהגים להדליק, צריך להדליק בחדר משכבו ולא במקום אחר. ובכל מקום, אם יש

לו נר דלוק בבית, חייב להדליק גם בחדר משכבו (עפ"י מהרי"ל הל' ערוה"פ יב). והמגן-אברהם

מישב מדוע אין נוהגים כן, וכתב שמכל מקום יש להחמיר. מלבד אם אשתו נדה, שבלאו הכי

הוא בודל ממנה משום נידותה, יש להקל כשמדליק בשלחן ולא בחדר (מובא במשנ"ב תרי"ב סק"ה).

ובערוך השלחן כתב: כשיש נר בבית ועל ידו הוא רואה אותה בחדרו, טוב לעשות היכר

בחדרו. ומשמע שאין צריך נר אלא די בכל היכר. ועוד מבואר מדבריו שאם החדר חשוך לגמרי – אין צריך

כלום. אך לכאורה נראה שבמקום שנהגו להדליק, צריך נר בחדר משכבו דוקא, וכמוש"כ בשער הציון אות ד.

ג. כתבו פוסקים עפ"י הירושלמי, שבמקום שאין מנהג – יש להדליק (עפ"י פרי חדש תרי"ב; משנ"ב).

רבי שמעון בן אלעזר אומר: יום הכפורים שחל להיות בשבת, אף במקום שאמרו שלא להדליק, מדליקים

מפני כבוד השבת. וחכמים אוסרים (כן מסר רבי יוחנן).

ברמב"ם ובשלחן ערוך (תרי"א, נפסק כרבי שמעון בן אלעזר שחייבים להדליק (שכן פסקו

בירושלמי. וע"ע בחדושי הנצי"ב). והמנהג לברך: 'להדליק נר של שבת ושל יום הכפורים' (רמ"א.

ובמקום שלא נהגו להדליק בחול, כתבו כמה אחרונים שבשבת אין להזכיר בברכה אלא 'של שבת').

מדליקים נרות ביום הכפורים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ובמבואות האפלים ועל גבי החולים.

ונוהגים בכל מקום להרבות נרות בבתי כנסיות ולהציע בגדים נאים בבית הכנסת (עפ"י רא"ש

פ"ח דיומא; או"ח תרי"ד).

ב. רב יהודה אמר שמואל, וכן רבי אבא בשם רבי יוחנן אמר: אין מברכים על האור אלא במוצאי שבת הואיל

ותחילת ברייתו הוא, אבל לא במוצאי יום הכפורים [שאינו מוצ"ש]. ואולם עולא ורבה בר בר חנה ורבי

בנימין בר יפת אמרו בשם רבי יוחנן: מברכים. ופרשו: באור ששבת, כלומר שהיה דלוק ביום ושבת מעבירה, כגון שהודלק מערב יום הכפורים. אבל אור שהודלק עתה – אין לברך עליו אלא במוצאי שבת, הואיל ותחילת ברייתו הוא, שהאור נברא במוצאי שבת.

א. רש"י כתב שגנר שהודלק לחיה או לחולה, נחשב 'נר ששבת'. וכן נפסק להלכה (טשו"ע תרכה, ה). ומהר"ם חלאוהו כתב שאין זה נר ששבת, הגם שהודלק בהתר מכל מקום נעשתה בו מלאכה. ב. יום הכפורים שחל להיות בשבת, מן הדין אפשר לברך על נר שהודלק עתה ואין צריך נר ששבת. אכן מנהג העולם להחמיר. ועכ"פ בודאי יש להקל לברך על נר שהדליקו מנר ששבת (עפ"י משנ"ב תרכד סק"ז).

דף נד

קב. א. מתי נברא האור?

ב. אלו דברים נבראו בערב שבת בין השמשות?

ג. אלו דברים נבראו קודם שנברא העולם?

ד. אלו שבעה דברים מכוסים מבני אדם?

א. אור (= אש) שלנו, עלה במחשבה להיבראות בערב שבת ולא נברא עד מוצאי שבת. אמר רבי יוסי: נתן הקב"ה דיעה באדם הראשון מעין דוגמא של מעלה והביא שתי אבנים וטחן זו בזו ויצא מהן אור. [והביא שתי בהמות והרכיב זו בזו ויצא מהן פרד (ע' בספר אמת ליעקב). רבן שמעון בן גמליאל חולק וסובר שהפרד היה בימי ענה. ענה פסול היה לפיכך הביא פסול לעולם].
אור של גיהנם (ע' פרי צדיק וילך ח) נברא ביום השני.

ב. עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות, אלו הן:

באר, והמן, וקשת, כתב, ומכתב, והלוחות, וקברו של משה, ומערה שעמד בו משה ואלהו, פתיחת פי האתון, ופתיחת פי הארץ לבלוע את הרשעים.
רבי נחמיה אומר משום אביו: אף האור והפרד.
רבי יאשיה אומר משום אביו: אף האיל והשמיר.
רבי יהודה אומר: אף הצבת.
ויש אומרים: אף מקלו של אהרן שקדיה ופרחיה.
ויש אומרים: אף המזיקין.
ויש אומרים: אף בגדו של אדם הראשון.

ג. שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם, ואלו הן: תורה, ותשובה, וגן עדן, וגיהנם [= חללה ולא אורה], וכסא הכבוד, ובית המקדש, ושמו של משיח.

ד. שבעה דברים מכוסים מבני אדם, אלו הן:

יום המיתה, ויום הנחמה, ועומק הדין (הרוב טועים בו. או גם: עומק הדין העתיד. רש"י), ואין אדם יודע מה בלבו של חברו (בעניניו של חברו, אבל בטיב יחסיהם יודע, ש'כמים פנים לפנים כן לב האדם לאדם'. ריעב"ץ), ואין אדם יודע במה משתכר, ומלכות בית דוד מתי תחזור, ומלכות חייבת מתי תכלה.

קג. מה דינו של תשעה באב, לענין הדברים דלהלן?

- א. בין השמשות.
- ב. ספיקו.
- ג. עשיית מלאכה.
- ד. עינוי עוברות ומיניקות.
- ה. תפילת נעילה; עשרים וארבע ברכות בתפילה.
- ו. רחיצת פנים ידים ורגלים.

א. לדברי שמואל, תשעה באב – בין השמשות שלו מותר [וכן סובר בשאר תעניות ציבור הנהוגות בארץ ישראל על הגשמים]. ואילו רבא דרש, בין השמשות שלו אסור. וכן אמרו בשם רבי יוחנן [והוא הדין בשאר תעניות ציבור שבא"י].

להלכה בין השמשות בתשעה באב, בין בכניסתו בין ביציאתו – אסור. אבל אין דין 'תוספת' כמו ביום הכפורים (עפ"י או"ח תקנג, ב. וכן מפורש בתוס' שאין דין 'תוספת' בתשעה באב. ויש שרצו לומר בדעת הרמב"ם בפירוש המשנה [דלא כמו שפסק ביד החזקה] שיש 'תוספת' בת"ב (ע' בשאלה שבשור"ת הרדב"ז ח"ה קד; מנחת חינוך שיג, יט). ואולם כבר דחו שאין זו כוונת הרמב"ם. ע' מגיד משנה; רדב"ז שם).

ב. תשעה באב ספיקו מותר, כגון שיש ספק לאדם מתי נקבע ראש חדש. ויצום יום אחד, ביום שהוא ספק תשיעי ספק עשירי (עפ"י חתם סופר).

[יום הכפורים, ספקו אסור. ופרשו בתוס' ושאר ראשונים (עפ"י הסוגיא בר"ה כא.) כגון מהלך במדבר, אבל באותם מקומות בגולה שלא הגיעו לשם שלוחים, אין עושים שני ימים מספק אלא הולכים אחר רוב שנים שאלול אינו מעובר. ויש מי שכתב שבזמן שקדשו עפ"י הראיה היו צריכים לצום באותם מקומות שני ימים מספק דאורייתא (עפ"י הגהות ריעב"ץ)].

ג. מלאכה בתשעה באב; מקום שנהגו לעשות – עושים. מקום שנהגו שלא לעשות – אין עושים. ובכל מקום תלמידי חכמים בטלים. לדברי חכמים, אין אדם רשאי לעשות עצמו ת"ח לענין זה – משום יוהרא. רשב"ג אומר: לעולם יעשה אדם עצמו ת"ח ואין בזה חשש יוהרא, שהרואה אומר צא וראה כמה בטלנים ישנם בשוק.

א. יש שפסקו כחכמים, שתלמידי חכמים בלבד בטלים ממלאכה (עפ"י פירוש המשנה לרמב"ם. וכ"מ מפשט דבריו בהל' תעניות ה', שבמקום שנהגו לעשות – עושים [בדוקא] ורק ת"ח בטלים בכל מקום). ויש פוסקים כחכמים (עפ"י מאירי; תוס' ברכות יז: שו"ע תקנד, כב). ועתה נהגו בכל מקום שלא לעשות מלאכה (מטה יהודה, מובא בבאה"ל). ונהגו להחמיר רק עד חצות, אבל לאחר חצות מותר. ומלאכה שאין בה שיהוי, כגון הדלקת נרות או קשירה וכדומה – מותרת כל היום (עפ"י רמ"א או"ח תקנד, כב).

ב. דבר האבד – מותר בכל מקום. וכן לעשות מלאכה על ידי נכרי [שלא בפרסום לרבים] מותר (עפ"י שו"ת הרשב"א; רוקח; שו"ע תקנד, כב).

ג. ליל תשעה באב; רש"י (בתענית יג) כתב שמותר אבל אין מפרסמים הדבר. ואילו המגן-אברהם (תקנד סקכ"ג) ושאר פוסקים כתבו לאסור [במקום שנהגו שלא לעשות]. ואינו דומה לשאר תעניות ציבור שאין איסור אלא ביום משום אסיפת העם.

- ד. דרש רבא: עוברות ומיניקות מתענות בתשעה באב, כדרך שמתענות ומשלימות ביום הכפורים.
- א. כמה מפוסקי דורנו מורים למעוברות לאכול בתשעה באב, משום סכנת הוולד, שכיום מרובות המפילות בעקבות הצום. ואולם הגרש"ז אויערבך זצ"ל היה מורה להתענות אלא אם הריונה קשה או מרגשת חולשה מעט יותר מן הרגיל, שאז תאכל ותשתה כפי הצורך (ע' הליכות שלמה הל' ת"ב).
- ב. תשעה באב נדחה; מעוברת שיש לה מיחוש קצת, וכן בחולי-קצת – מותרים לאכול (חדושי רעק"א בשם שבות יעקב ח"ג לו. מובא בבאור הלכה תקנט, ט. ויש להעיר שבשבו"י משמע שהורה להקל שלא להשלים התענית, אבל עד חצות מתענה). וכיום יש להקל במעוברות כי סתמן בעלות 'מיחוש קצת' הלכך יש לה לאכול כרגיל רק תמנע מתפנוקים. וכן עד הבוקר תצום אם הרגשתה טובה (עפ"י הליכות שלמה).
- ג. יולדת כל שלשים יום, וכן חולה הנצרך לאכול, שהוא חלש וחש בגופו – מאכילים אותו מיד ללא אומדן, שבמקום חולי לא גזרו חכמים (עפ"י שלחן ערוך תקנד, ו – עפ"י רמב"ן ועוד. זה דלא כתור"פ בסוגיתנו שהשוה חולים לעוברות ומיניקות לאסור בת"ב). ונוהגים להתענות כל זמן שאין להם צער גדול [ודוקא לאחר שבעה ימים מלידתה ואינה חולה במקצת או חלושה בטבעה]. והמיקל לא הפסיד (רמ"א). ובתשעה באב שנדחה – יש להקל (מגן אברהם). ואם הוא אדם חלוש והוא חולה שאין בו סכנה – אין כדאי להחמיר (חיי אדם, מובא במשנ"ב).
- ד. מינקת המתחילה להרגיש חולשה, או שקיים חשש שייפסק חלבה או יתמעט על ידי התענית [ועתה בדרך כלל יש לחוש לאחד מאלו בחודשים הראשונים שלאחר הלידה] – מותרת לשתות כפי הצורך (הליכות שלמה הל' ת"ב).
- ה. בשלשת הצומות האחרים, מעוברות ומיניקות פטורות מלהתענות. ואף על פי כן ראוי שלא תאכלנה להתענג במאכל ובמשתה אלא כדי קיום הולד (או"ח תקנד, ה).

ה. אין תפילת נעילה ולא כ"ד ברכות בתשעה באב, כדרך שיש בתענית ציבור שגוזרים לירידת גשמים [אבל דינו ככל ימות השנה, שאם בא להתפלל תפילת הרשות אפילו כל היום כולו – רשאי, כדברי רבי יוחנן. ע' בפירוט בברכות כא].

הרמב"ן (בתורת האדם) הביא מהירושלמי שישנן כ"ד ברכות בתשעה באב. וגם רצה לדייק מהסוגיא במגילה שתפילת נעילה נוהגת בו, אבל הסיק שאין לנו אלא פשטות דברי הגמרא כאן, 'ופוק חזי מאי עמא דבר'.

- ו. אמר רבי אלעזר: אסור לו לאדם שיושיט אצבעו במים בתשעה באב כדרך שאסור להושיט אצבעו במים ביום הכפורים. [לעומת תענית ציבור, שאין איסור אלא ברחיצת כל הגוף, לא פנים ידים ורגלים]. וכן נפסק להלכה (או"ח תקנד, ז).

דף נה

- קד. א. אלו דברים התירו חכמים לעשותם ב"ד בניסן בכל מקום? מה דינם בחול המועד?
 ב. האם מותר לשתול ב"ד בניסן שיבולת שנעקרה? ואם שתל, האם העומר מתירה?